

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Анна Шауренко

**ПОБУТ ТА ДОЗВІЛЛЯ
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 1991–2005 РР.:
РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2023

УДК 94(477):[379.8:316.334.55]”1991/2005”(02)
Ш29

*Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 18 від 27 червня 2023 року)*

Рецензенти:

Романюк Іван Миронович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Тригуб Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили;

Священко Зінаїда Василівна, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Шауренко А. В.

Ш29 Побут та дозвілля українського села в 1991–2005 рр.: регіональний контекст : монографія / Анна Шауренко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 210 с.

ISBN 978-617-520-616-4

У монографії представлено результати дослідження побуту та дозвілля на селі в 1991–2005 рр. Географічні межі окреслені територією центральної України в адміністративних кордонах Вінницької, Кіровоградської та Черкаської областей.

На основі широкого кола джерел з'ясовано стан наукової розробки проблеми в історіографії, систематизовано та проаналізовано джерельну базу. Досліджено соціально-побутові умови життя сільського населення України в 90-х рр. ХХ – на поч. ХХІ ст. та розкрито їх культурно-освітні потреби.

Книга буде корисною вчителям, науковцям, аспірантам, студентам, а також усім тим, хто цікавиться історією повсякдення.

УДК 94(477):[379.8:316.334.55]”1991/2005”(02)

ISBN 978-617-520-616-4

© Шауренко А.В., 2023

© Видавництво Ліра-К, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС У ДОСЛІДЖЕННІ ПОВСЯКДЕННОСТІ СЕЛА	6
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 90-Х РР. ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.	21
2.1. Матеріальні умови життя населення у період трансформації сільськогосподарського виробництва.....	21
2.2. Зміни в побуті сільського населення	37
2.3. Медичне обслуговування жителів села та демографічні особливості характерні періоду незалежності України.....	68
РОЗДІЛ 3 КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПОТРЕБИ СЕЛА	81
3.1. Культурні запити жителів села та їх задоволення.....	81
3.2. Використання сільським населенням можливостей закладів освіти	132
ПІСЛЯМОВА	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	162
ДОДАТКИ	202

ПЕРЕДМОВА

Шановні читачі, пропоную вашій увазі монографію, присвячену темі «Побут та дозвілля українського села в 1991–2005 рр.: регіональний контекст». Географічні межі дослідження окреслені територією центральної України в адміністративних кордонах Вінницької, Кіровоградської та Черкаської областей. Ця робота є результатом багаторічних досліджень і вивчення життя сільського населення протягом ключових років, що настали після незалежності України.

Період з 1991 по 2005 роки був надзвичайно важливим і перетворюючим для України. Після розпаду Радянського Союзу країна стала свідком значних змін у політичному, економічному та соціокультурному вимірах. Цей перехідний етап мав особливе значення для сільськогосподарського сектора та життя селян, які ще сильніше стали фокусом обговорень.

Майбутня інтеграція України у світовий соціокультурний простір залежить від сучасного покоління, яке має знати історію розвитку та становлення української нації. І сьогодні, в період війни з росією це одне з надважливих завдань кожного українця.

Сучасні історичні умови державного будівництва в Україні посилюють необхідність активного реформування соціально-побутової інфраструктури села. Від реалізації поставлених завдань залежить подальший розвиток сучасної незалежної держави, створення нових соціально-демократичних умов для духовного та інтелектуального розвитку кожної особистості, що мешкає у сільській місцевості.

Процес модернізації у становленні державності та відродження національної культури на території сільських населених пунктів України зумовлює створення якісно нових підходів до вивчення минулого. Розпочато активну розробку напрямів, що досліджують тенденції розвитку суспільства із соціальної точки зору, які є звичними та необхідними у житті людини, акцентують увагу на проблеми людського буття і діяльності конкретних людей.

Практичне значення монографії полягає в тому, що основні положення, висновки та узагальнення, введені до наукового обігу документи й матеріали, які містяться в роботі, суттєво

розширюють знання з новітньої історії як України загалом, так і її окремих регіонів зокрема. Результати дослідження можна залучати до написання узагальнюючих праць з історії України, при розробці спеціальних лекційних курсів і семінарських занять для здобувачів закладів вищої освіти, з метою підготовки регіональних досліджень. Ключові положення праці можуть бути використані при визначенні рівня життя сільського населення, розробці заходів з його поліпшення в умовах ринкової економіки.

Крім того, під час війни, що на момент друку монографії перебуває в своїй активній фазі, завжди є ризики втратити першоджерела. Адміністративні будівлі, державні заклади, культурно-освітні центри, де розміщені поточні архіви, стають спокусю для ворога, який нищить все на своєму шляху. Тому, автором було прийнято рішення опублікувати монографію, куди увійшло чимало джерел по темі повсякдення села, які можуть бути втрачені або тимчасово недосяжні для опрацювання.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС У ДОСЛІДЖЕННІ ПОВСЯКДЕННОСТІ СЕЛА

Проблеми побуту та дозвілля на селі в літературі комплексно не досліджувалось, тому в монографії використано різнопланові за походженням, змістом, інформативністю, об'єктивністю та місцем збереження матеріали. Джерельна база роботи включає документи і матеріали офіційного та приватного походження, які умовно можна поділити на опубліковані і неопубліковані. Характер використання джерел зумовлений метою, завданням і постановкою проблеми досліджуваної теми.

Класифікація джерел проходить за принципом їх фондоутворення та функціональним призначенням. Інформаційну базу поділяємо на кілька груп: матеріали центральних і регіональних державних архівів України, діловодна документація, офіційно-нормативна документація, статистичні дані, центральні та регіональні періодичні видання 1991–2005 рр., усні свідчення та польові дослідження автора, інформаційні ресурси Інтернету. Більшість із них уперше вводиться до наукового обігу.

Беручи до уваги те, що досліджувана тема не знайшла належного вивчення у працях попередників, автор зосередив увагу на опрацюванні архівних джерел Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України і трьох обласних архівів.

Були проаналізовані фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ України). У фонді Р-2 «Кабінет міністрів України» містяться постанови, накази, інформації, звіти, листи, що дають змогу прослідкувати матеріали з питань економічного та соціального розвитку України в перші роки незалежності. Наприклад, фонд містить відомості: про фінансове забезпечення культурних закладів; про реконструкцію та будівництво медичних установ; про розвиток телебачення; про роботу навчальних закладів тощо. Однак інформація, відображена в цьому фонді, стосувалась усієї території України відповідно до її адміністративно-

територіального поділу, не розглядалася в розрізі областей та не виокремлювала сільські території.

На час проведення дослідження, в архівосховищах Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Кіровоградської області та Державного архіву Черкаської області документи представлені лише до 1991 року.

Документи та матеріали, що стосуються культури сільського населення в 90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст., знайдено в поточному архіві Управління культури Вінницької облдержадміністрації, Департаменті культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської обласної державної адміністрації та Управлінні культури і туризму Черкаської облдержадміністрації. Це, як правило, діловодна документація, що становить другу групу джерел, уміщує різні за інформативністю та характером документи і матеріали органів державної влади й управління: накази, розпорядження, постанови, рішення, доповіді, пояснювальні записки, довідки, статистичні дані, річні звіти.

Особливе місце в нашому дослідженні посідають матеріали поточного архіву Управління культури Вінницької облдержадміністрації, серед яких пояснювальні записки до статистичного звіту форми 7-НК, що інформують про стан культури кожного району окремо, акцентуючи увагу на сільському секторі.

Серед матеріалів, що зберігаються в поточному архіві Управління культури і туризму Черкаської облдержадміністрації, виокремимо зведені річні звіти закладів культури клубного типу районних відділів культури і туризму на Черкащині, де описана робота закладів культури, спрямована на задоволення потреб сільського населення.

Відновити реальну картину щоденного життя сільського населення, вільного від політизованих схем і штампів, можна лише на основі об'єктивності. Завдяки вивченню матеріалів про дозвілля жителів сіл центральних областей України, що містяться в Обласних центрах народної творчості, ми дізнаємося про мережу та діяльність закладів культури клубного типу досліджуваного регіону, рівень їх матеріально-технічного забезпечення, організацію фестивалів, конкурсів, інших культурно-мистецьких заходів у сільській місцевості, творчий

потенціал сільської громади, народну творчість, гуртки, ремесла та промисли тощо.

На основі звітів обласних центрів народної творчості, нормативно-правових документів, буклетів про заходи на селі, ми відстежуємо процес змін у культурній сфері з 1991 р. по 2005 р., описуємо особливості повсякдення сільського населення з духовного та культурно-естетичного ракурсу.

Певну інформацію про здоров'я населення та діяльність установ охорони здоров'я досліджуваного періоду здобуто при опрацюванні матеріалів фондів Кіровоградського обласного управління охорони здоров'я, у яких ідеться про динаміку розвитку мережі медичних закладів, про слабку матеріально-технічну базу, відсутність ліків і кадрові зміни. Розгорнуто дані про стан здоров'я населення, причини хвороб і можливість профілактики основних захворювань.

Наступну групу становлять законодавчі та офіційні державні документи з питань соціально-економічного розвитку села, соціального захисту та рівня життя сільського населення.

Уявлення про офіційну позицію держави стосовно села можна дослідити на основі офіційно-нормативної документації, серед якої важливе місце посідають: Конституція України, законодавчі акти, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету міністрів України, постанови Верховної Ради України тощо.

Соціально-культурні процеси в новоствореній українській державі з акцентом на село вперше представлені в законі УРСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (1990 р.), постановах «Про розвиток житлового будівництва та поліпшення соціально-демографічної ситуації на селі» (1992 р.) та «Про газифікацію сільських населених пунктів та збільшення використання електричної енергії на побутові потреби села» (1991 р.), закон України «Основи законодавства України про культуру» (1992 р.).

Особливий інтерес для дослідження життя і побуту українських селян становлять укази і постанови Президента України «Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за

державними замовленнями» (1996 р.), «Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості» (1999 р.), «Про державну підтримку клубних закладів» (2000 р.), «Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи» (2000 р.), «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України!» (2000 р.), «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України» (2000 р.), «Про основні заходи розвитку соціальної сфери села» (2000 р.), «Про комплексні заходи щодо поліпшення медичного обслуговування сільського населення на 2002–2005 рр.» (2002 р.), «Про першочергові заходи щодо підтримки соціальної сфери села» (2002 р.).

Правове регулювання окремих напрямків побутового та культурного розвитку відображено в Законах «Про зв'язок» (1995 р.), «Про музеї та музейну справу» (1995 р.), «Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК в народному господарстві» (1997 р.), «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), «Про планування і забудову територій» (2000 р.).

У контексті дослідження важливою складовою джерельної бази є постанови Кабінету Міністрів України «Про поетапну передачу у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств установ і організацій АПК, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності» (1996 р.), «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами культури і мистецтв, заснованими на державній та комунальній формі власності» (1997 р.), «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» (1997 р.), «Про нормативи забезпечення населення клубними закладами» (1998 р.), «Про недопущення закриття об'єктів соціально-культурного призначення в сільській місцевості» (2005 р.).

З метою розкриття теми дослідження залучено ряд загальнодержавних цільових програм, які дали змогу виокремити основний комплекс завдань і заходів, визначених державою для розв'язання найважливіших повсякденних проблем сільського населення. Серед них «Концепція Національної програми

відродження села» від 4 лютого 1994 р та «Концепція Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2011 року» від 10 жовтня 2004 р.

Окремий масив джерел у дослідженні сільського побуту та дозвілля Вінницької, Кіровоградської, Черкаської областей складають дані статистичних збірників, які містять цифрові показники, що певною мірою характеризують соціально-економічний, демографічний і культурний потенціал усієї країни або окремих її регіонів.

Проте названа інформація потребує критичного аналізу, ступінь їх достовірності визначається політичною кон'юнктурою, оскільки політичні сили, що періодично приходили до керма виконавчої влади, намагалися вплинути на статистичні дані для того, аби представити перед суспільством правильність власних рішень, тому матеріали, які надходили до статистичних управлінь, щороку різнилися.

Статистичні збірники дають змогу простежити динаміку розвитку культурної, освітньої, соціально-побутової, транспортної, медичної сфер життя з 1991 р. по 2005 р. У роботі використано офіційні дані, вміщені у статистичних збірниках, бюлетенях, виданих Державним комітетом статистики України («Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України», «Статистичний щорічник України», «Україна у цифрах у 2000 році»), Головним управління статистики у Вінницькій області («Заклади культури та мистецтва Вінницької області», «Розвиток освіти на Вінниччині», «Соціальний рівень життя населення», «Соціальні індикатори рівня життя населення», «Стан здоров'я населення Вінницької області» «Соціально-економічне становище домогосподарств Вінницької області», «Статистичний щорічник Вінниччини», «Транспорт Вінницької області»), Кіровоградським обласним управління статистики («Житлові умови населення області», «Комунальне господарство Кіровоградської області», «Соціальні індикатори рівня життя населення Кіровоградської області», «Статистичний щорічник Кіровоградської області») та Головним управління статистики в Черкаській області («Соціально-економічні характеристики сільських населених пунктів Черкаської», «Соціально-економічне

становище сільських населених пунктів Черкаської області», «Черкащина у цифрах», «Культура і туризм Черкащини»).

У контексті дослідження сільського побуту та дозвілля періоду незалежності важливе значення мають статистичні дані, які знаходяться у фондах поточних архівів обласних управлінь статистики. Якщо статистичний збірник чи бюлетень висвітлює питання в комплексі по області, то матеріали, що зберігаються у справах державних установ, містять відомості в районному розрізі, чітко розмежовують село і місто. Відповідно основний емпіричний масив використаних документальних джерел становлять динамічні ряди, державна статистична звітність за формою № 1 – село, економічні доповіді, рукописи в таблицях тощо.

Однак за відсутності єдиної схеми підготовки статистичних показників кожна статистична установа по-різному опрацьовувала і презентувала дані соціологічного моніторингу, що і зумовило строкатість зібраної інформації. Також у багатьох статистичних матеріалах немає чітких даних про побут і дозвілля сільського населення в районному розрізі.

Важливим джерелом дослідження є матеріали періодичних видань, які, згідно із запропонованою нами класифікацією, склали ще одну групу джерел. На сторінках цих видань друкувалися переважно події, факти, явища з життя держави і суспільства. За структурою викладу матеріалу видання містили тематичні «проблемні» публікації, короткі повідомлення про події, деталізовані звіти, аналітичні матеріали, щотижневу хроніку. За змістом їх можна поділити на статті з питань соціально-економічного та культурного розвитку села, інтерв'ю представників влади чи громадських організацій, листи, спогади, судження читачів, які були учасниками подій. У текстах періодичних повідомлень можемо спостерігати, як часто громадськість звертала увагу на проблеми села і що людей турбувало найбільше. Аналізуючи публікації, можемо зрозуміти історичні умови, в яких існувало село, та глибше дослідити особливості повсякденного життя сільського населення.

Умовно ми поділили періодику на центральні газети офіційного характеру, обласні та районні видання. Робота центральних органів влади, а також події, що відбувалися на

державному рівні, знайшли відображення в статтях «Урядового кур'єру». На сторінках «Сільських вістей» друкувалися матеріали про освіту, медицину, культуру та достаток селян, автори звертали увагу на занепад сільського сектора, обґрунтовуючи це фактами. Цікавими є публікації газети «Культура і життя», в яких ішлося про роль села в суспільстві, наголошувалося на збереженні та підтримці сільської культури. Поодинокі статті про повсякдення селян центральних областей України зустрічаємо у виданнях «Освіта», «Вільне слово» «Робітнича газета», «Молодіжна газета», «Молода гвардія», «Правда України» тощо.

Опрацьовано також каталоги обласних та районних газет. У дослідженні вагоме значення відведено газеті «Вінниччина», на шпальтах якої відображався стан медицини та освіти в селах Вінницької області, зокрема стаття «Сільська бібліотека» інформує нас особливості бібліотечної справи на кінець ХХ ст. Про сільську медицину неодноразово згадано в «Медичній Вінниччині», де йдеться про заходи щодо подолання кризового стану в цій галузі та діяльність лікувально-профілактичних закладів області. Аспекти розвитку культурного життя представлені в «Камертоні», наприклад у рубриці факт-ревію завжди зазначалися заходи, що відбувались у селах Поділля за тиждень, що минув.

На Кіровоградщині періодика, що містила дані про повсякденне життя сільського населення, представлена газетами «Сільський вісник» та «Сільське життя». Звернемо увагу на публікації «Увагу дитячим закладам», «Природний газ – в кожне село», «Буде газ – буде цвісти село», «Проблеми охорони здоров'я спільні для всіх», «Проблеми села потребують першочергового вирішення», «Про газ, що обростає слухами», «Ще раз про благоустрій селища», «Газифікація сіл триває», в яких лише за назвою можна аналізувати побутове життя сільського населення Кіровоградської області. Цінним носієм інформації є кожна стаття кіровоградської преси. Крім думки громадськості, що висвітлювалася на загал, ми комплексно можемо робити висновки про буденність 1991–2005 рр.

Фактологічним матеріалом з теми нашого дослідження позначено газету Черкаської області «Село і люди», де фіксується матеріал про особливості газифікації та електрифікації сільських

територій, про важкі 90-ті рр. ХХ ст. («Зашморг дефіциту», «Селянин бідніє», «Поневіряння сільського пасажира», «Економічна криза перекрила кисень медицині», «Селянин з жебрацькою торбою», «За дітей болить серце...»), про культуру та безробіття. Мали місце і позитивні за змістом публікації, такі як «Завітайте у Вільхивець» та «Неначе писанка – село».

Щоб розкрити особливості духовного життя сільського населення, використано такі друковані видання як: «Людина і світ», «Національна оборона і безпека», «Українське релігієзнавство» тощо. Наприклад, на сторінках журналу «Людина і світ» посилаючись на постійну рубрику «У Державному комітеті у справах релігії. Офіційний вісник» нами використано інформацію про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації і державно-церковних відносин в Україні та в регіонах. Відомості статей журналу «Національна безпека і оборона», що насичені кількісними показниками та результатами соціологічних моніторингів з питань релігійності українських громадян, стали цінним джерелом у відтворенні особливостей духовного життя селян.

Серед використаних у дослідженні джерел доповнили характеристику повсякденності села соціологічні дослідження та «усна історія». Продовж 2013–2014 рр. автор монографії за сприяння Уманського соціологічного центру – Регіональне відділення Соціологічної Асоціації України (керівник – док. соц. наук, проф. А. М. Шатохін) обстежила села центральних областей України шляхом спостереження, інтерв'ю та анкетування.

Географія дослідження охопила такі райони: Вінницька область – Бершадський (с. Кошаринці), Гайсинський (с. Кіблич, с. Гранів), Іллінецький (сmt. Дашів, с. Красеньке), Калинівський (с. Павлівка), Крижопільський (с. Красносілка), Липовецький (с. Попівка, с. Біла, с. Берестівка), Літинський (с. Селище), Немирівський (с. Ситківці), Оратівський (с. Балабашівка), Погребищенський (с. Бистрик, с. Скибиці), Тиврівський (с. Сутиски), Тростянецький (с. Ободівка), Тульчинський (сmt. Керсанівка), Шаргородський (с. Пенківка), Ямпільський (с. Порош); Кіровоградська область – Бобринецький (с. Дубрівка, с. Кетрисанівка, с. Коржева, с. Роцахівка, с. Федеївка),

Гайворонський (с. Сулгутове), Голованівський (с. Красногірка), Добровеличівський (с. Тишківка, с. Марково), Компаніївський (с. Червона Слобода), Новоархангельський (с. Скалівські Хутори, с. Підвисоке, с. Вербівка), Новоукраїнський (с. Далеке), Олександрівський (с. Головкивка), Олександріївський (с. Тарасівка), Світловодський (с. Павлівка), Ульяновський (с. Трояни, с. Йосипівка, с. Новоселиця, с. Грушка); Черкаська – Городищенський (с. Сутиски), Золотоніський (с. Богуславець), Кам'янський (с. Михайлівка), Катеринопільський (с. Потоки), Корсунь-Шевченківський (с. Сотники), Маньківський (с. Роги, с. Іваньки, с. Зелений Гай), Монастирищенський (с. Тернава, с. Чапаєвка), Смілянський (с. Березнюки), Тальнівський (с. Поташ, с. Мошурів), Уманський (с. Городецьке, с. Родниківка) Жашківський (с. Соколівка, с. Шуляки), Христинівський (с. Орадівка, с. Козаче), Черкаський (с. Білозіря, с. Будище), Шполянський (с. Васильків).

В опитуванні було задіяно 130 респондентів, які стали очевидцями подій 1991–2005 рр. (див. Додаток Б). В дослідження використовувався приватний метод пошуку респондентів, учасникам пропонувалося структуроване (питання–відповідь–варіанти відповідей) та біографічне інтерв'ю, більшість обрали діалог, спрямований лише на відповіді питальника. Інформатори були таких вікових категорій: I – 1940–1950-х рр.н., II – 1960–1970-х рр.н., III – 1980-х рр.н. Зазначимо, що опитані однієї національності – українці.

Питання стосувалися матеріального становища селян в окреслений період: умови життя, культура, освіта, медицина, транспорт, харчування, дозвілля, що дозволило більш об'єктивно проаналізувати побут сільського населення України в роки незалежності (див. Додаток А). Це допомогло змалювати морально-психологічну картину сільського життя в умовах ринкової економіки та кризових явищ, що спіткали її на початку становлення. Свідчення людей, які на власному досвіді відчули наслідки розпаду СРСР, дозволили відтворити ті грані життя українського села, які залишалися поза увагою офіційних праць і державної статистики. Записані авторкою розповіді селян, допомогли відтворити колорит життя пересічного мешканця села.